

علت تغییر قبله مسلمانان چه بود؟



پانزدهم رجب، در تاریخ اسلام سالروز تغییر قبله مسلمانان از بیت المقدس به خانه کعبه است. پیامبر اکرم(ص) پس از هجرت به مدینه منوره، از ربیع الاول سال اول تا نیمه رجب سال دوم هجری، به مدت هفده ماه، به سوی بیت المقدس نماز می گزاردند و سایر مسلمانان نیز به پیروی از آن حضرت، به آن سمت عبادت می کردند.

پانزدهم رجب، در تاریخ اسلام سالروز تغییر قبله مسلمانان از بیت المقدس به خانه کعبه است. پیامبر اکرم(ص) پس از هجرت به مدینه منوره، از ربیع الاول سال اول تا نیمه رجب سال دوم هجری، به مدت هفده ماه، به سوی بیت المقدس نماز می گزاردند و سایر مسلمانان نیز به پیروی از آن حضرت، به آن سمت عبادت می کردند.

قبله، نماد توحید و جهت و نشانه اسلام و ادیان توحیدی است که ادیان الهی را از دیگر آیینها جدا می کند و به عبادت‌های آدمی رنگ خدایی می دهد. خداوند برای هر امتی از امت‌های پیشین، قبله مخصوصی تعیین کرده است تا به هنگام نیاز و نیایش، به سوی او متوجه شوند و از توجهات انحرافی در امان بمانند.

نخستین قبله

بیت المقدس، یکی از مقدس‌ترین مکان‌هایی است که خاستگاه بسیاری از پیامبران بزرگ الهی بوده است و در ادبیات اسلامی نیز جایگاه ویژه ای دارد. مسجدالاقصی را باید یکی از مقدس‌ترین اماکن اسلامی برای مسلمانان جهان توصیف کرد. این مسجد اولین قبله مسلمانان جایی که در دوران پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد مصطفی(ص) ایشان به سوی این مسجد به اذن خداوند نماز بپا می داشتند و همچنین سومین حرم شریف پس از مسجد الحرام و مسجد النبی در مکه و مدینه است. مسجد الاقصی به گواه تاریخ نویسان دومین مسجد ساخته شده بر روی زمین پس از بیت الله الحرام محسوب می شود. نقل است که حضرت آدم(ع) آنرا ساخته وزیر بنای آنرا چهل سال پس از ساختن بیت الله الحرام بنا به دستور خداوند نهاده است. بنابراین صرف نظر از اعتقادات دینی ما مسلمانان، قدمت ساخت این مسجد به بیش از یک‌هزار سال نیز سبب توجه جهانی به این مسجد خواهد بود.

با توجه به موقعیت ممتاز و شرافت بیت المقدس، پیامبر گرامی اسلام(ص) پس از مبعوث شدن به نبوت، مدت سیزده ماه در شهر مقدس مکه به سوی آن نماز خواند. حضرت پس از مهاجرت از شهر مکه به مدینه و تشکیل حکومت اسلامی، به روش خود ادامه داد و تا مدتها نماز خود را به سوی قبله یهودیان (بیت المقدس) می خواند. این کار تا میانه های ماه رجب سال دوم هجری ادامه داشت.

بهانه جویی یهودیان

پیامبر گرامی اسلام(ص) علاقه زیادی به خانه کعبه داشت. علت علاقه حضرت به کعبه را باید در علاقه بسیار ایشان به حضرت ابراهیم(ع) و آثار او جست وجو کرد. افزون بر این، کعبه قدیمترین خانه توحید بود. از سوی دیگر، حضرت می دانست که بیت المقدس، قبله موقت مسلمانان است و آرزو داشت فرمان قبله بودن کعبه صادر و قبله نهایی تعیین شود. سرزنش ها و تحقیرهای بیش از اندازه یهودیان مدینه نیز باعث شده بود تا این انتظار به اوج خود برسد. اما از آنجا که حضرت تسلیم دستور خداوند بود، این تقاضا را بر زبان جاری نمی کرد. ایشان نیمه های شب از خانه بیرون می آمد و به آسمان نگاه می کرد و با نگاه های انتظار آمیزش، نشان می داد عشق و شوق فراوانی در دل دارد.

پایان انتظار

پیامبر اعظم (ص) برای تغییر قبله مسلمانان لحظه شماری می کرد و در انتظار نزول وحی خداوند بود. قرآن کریم لحظات انتظار را چنین بیان می کند: «نگاه های معنادار تو را به آسمان می بینم و تو را به سوی قبله ای که رضایت را جلب کند برمی گردانیم». هفده ماه از ورود پیامبر به شهر مدینه گذشته بود که انتظار به پایان رسید و دستور تغییر قبله صادر شد. این دستور در روز پانزده رجب سال دوم هجری در حالی که پیامبر ابلاغ گردید که حضرت، دو رکعت از نماز ظهر را در مسجد بنی سالم به سوی بیت المقدس خوانده بود. در این حال جبرئیل امین نازل شد و بازوان پیامبر را گرفت و حضرت را به سوی خانه کعبه برگرداند. زنان و مردانی هم که در مسجد به پیامبر اقتدا کرده بودند، از حضرت پیروی کردند و به طرف کعبه برگشتند و دو رکعت آخر را به سوی کعبه خواندند. از آن روز، کعبه به عنوان قبله مستقل مسلمانان اعلام گردید. این مسجد هم اکنون نیز در شهر مدینه باقی است و به مسجد ذوقبلتین (دو قبله ای) معروف است.

کعبه

خانه کعبه، شریف ترین مکان در روی زمین است که از سوی خداوند به عنوان پناهگاه و کانون امن اعلام و مقررات شدیدی برای پرهیز از هر گونه درگیری و جنگ و خون ریزی در این سرزمین مقدس وضع شده است؛ به گونه ای که نه تنها انسان ها از هر قشر و گروهی، بلکه حیوانات و پرندگان نیز در امنیت کامل به سر می برند و هیچ کسی حق آزار آنها را ندارد.

از آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت پیامبر و تاریخ اسلام استفاده می شود که خانه کعبه، پیش از حضرت ابراهیم و حتی در زمان حضرت آدم بر پا بود. قرآن کریم می فرماید: «نخستین خانه ای که برای پرستش خداوند برای مردم ساخته شد، در سرزمین مکه بود». بر همین اساس، خانه کعبه کهن ترین مرکز توحید و پرستش ذات خداوند و برای همه مردم شبه جزیره

به سوی مسجدالحرام

یکی از برکات تغییر قبله مسلمانان به طرف خانه کعبه، کوتاه شدن زبان مخالفان اسلام بود. یهودیان، مسلمانان را سرزنش می کردند و می گفتند: «ما در تورات خوانده بودیم که یکی از نشانه های پیامبر آخرالزمان، نماز خواندن به دو قبله است، در حالی که ما این نشانه را در ایشان نمی بینیم.» با این بیان، مسلمانان نیز به شک می افتادند و پایه های حکومت اسلامی سست می شد. از سوی دیگر، مشرکان نیز پیامبر اعظم(ص) را به فراموش کردن نخستین خانه توحیدی متهم می کردند. تغییر قبله، زبان هر دو گروه مخالف اسلام را بست. قرآن کریم با اشاره به این مطلب مهم می فرماید: ای پیامبر! از هر کجا خارج شدی، روی خود را به طرف مسجدالحرام کن تا مردم بهانه ای بر ضد شما نداشته باشند».

علل مهم تغییر قبله

بحث تغییر قبله و دلایل آن در تفاسیر مختلف آمده است که دو نمونه را ذکر می کنیم:

1. در تفسیر نمونه ذیل آیه 142 سوره مبارکه بقره آمده است: تغییر قبله یکی از تحولات مهم تاریخ اسلام که موجی عظیم در میان مردم به وجود آورد؛ پیامبر اسلام (ص) مدت سیزده سال پس از بعثت در مکه، و یک سال و چند ماه بعد از هجرت در مدینه به امر خدا به سوی «بیت المقدس» نماز می خواند، ولی بعد از آن قبله تغییر یافت و مسلمانان مأمور شدند به سوی «کعبه» نماز بگذارند. مسلمانان در این مدت مورد سرزنش یهود قرار داشتند چرا که بیت المقدس در اصل قبله یهود بود آنها به مسلمانان می گفتند: اینان از خود استقلال ندارند و به سوی قبله ما نماز می خوانند، و این دلیل آن است که ما بر حقیم.

این گفتگوها برای پیامبر اسلام و مسلمانان ناگوار بود، آنها از یکسو مطیع فرمان خدا بودند، و از سوی دیگر طعنه های یهود از آنها قطع نمی شد، برای همین جهت پیامبر (ص) شبها به اطراف آسمان نگرسته و منتظر راه چاره ای از سوی پروردگار عالمیان بود تا از دست طعنه های یهودیان خلاصی یابد. مدتی از این انتظار گذشت تا اینکه فرمان تغییر قبله صادر شد و در حالی که پیامبر دو رکعت نماز ظهر را در مسجد بنی سالم به سوی بیت المقدس خوانده بود جبرئیل مأمور شد پیامبر(ص) را به سوی کعبه بگرداند.

یهود از این ماجرا سخت ناراحت شدند و طبق شیوه دیرینه خود به بهانه جوئی و ایراد گیری پرداختند. آنها قبلا می گفتند: ما بهتر از مسلمانان هستیم، چرا که آنها از نظر قبله استقلال ندارند و پیرو ما هستند، اما همین که دستور تغییر قبله از ناحیه خدا صادر شد زبان به اعتراض گشودند. چرا اینها از قبله پیامبران پیشین رو گردان شدند؟ اگر قبله اول صحیح بود این تغییر چه معنی دارد؟ و اگر دومی صحیح است چرا سیزده سال و چند ماه به سوی بیت المقدس نماز خواندید؟! خداوند به پیامبرش دستور میدهد به آنها بگو شرق و غرب عالم از آن خداست، هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می کند. (قل لله المشرق و المغرب یهدی من یشاء الی صراط مستقیم).

این یک دلیل قاطع و روشن در برابر بهانه جویان بود که بیت المقدس و کعبه و همه جا ملک خدا است، اصلا خدا خانه و مکانی ندارد، مهم آن است که تسلیم فرمان او باشید هر جا خدا دستور دهد به آن سو نماز بخوانند، مقدس و محترم است، و هیچ مکانی بدون عنایت او دارای شرافت ذاتی نمی باشد. و تغییر قبله در حقیقت مراحل مختلف آزمایش و تکامل است و هر یک مصداقی است از هدایت الهی، او است که انسانها را به صراط مستقیم رهنمون می شود. (تفسیر نمونه، جلد 1، صفحه 480 و 481)

2. مرحوم علامه طباطبایی در ذیل همین آیه چنین می نگارند: «قبله قرار گرفتن، خانه ای از خانه ها چون کعبه، و یا بنائی از بناها چون بیت المقدس، و یا سنگی از سنگها چون حجر الاسود، که جزء کعبه است، از این جهت نیست که خود این اجسام برخلاف تمامی اجسام اقتضای قبله شدن را دارد، تا تجاوز از آن، و نپذیرفتن اقتضای ذاتی آنها محال باشد، و در نتیجه ممکن نباشد که حکم قبله بودن بیت المقدس دگرگون شود و یا لغو گردد. بلکه تمامی اجسام و بناها و جمیع جهات از مشرق و مغرب و جنوب و شمال و بالا و پائین در نداشتن اقتضای هیچ حکمی از احکام برابرنند، چون همه ملک خدا هستند، هر حکمی که بخواهد و بهر قسم که بخواهد و در هر زمان که بخواهد در آنها می راند، و هر حکمی هم که بکند بمنظور هدایت خلق، و بر طبق مصلحت و کمالاتی است که برای فرد و نوع آنها اراده می کند، پس او هیچ حکمی نمی کند مگر به خاطر این که بوسیله آن حکم، خلق را هدایت کند، و هدایت هم نمی کند، مگر بسوی آنچه که صراط مستقیم و کوتاه ترین راه بسوی کمال قوم و صلاح ایشان است.» (ترجمه تفسیر المیزان جلد 1 صفحه 479 و 480)

توضیح بیشتر نیازمند توجه به امور زیر است:

1. بر اساس آیات و روایات، کعبه از زمان پیدایش زمین مکان مبارک و مورد عنایت بوده است قرآن کریم در این مورد می فرماید: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ» در حقیقت نخستین خانه ای که برای مردم نهاده شده همان است که در مکه است و مبارک و برای جهانیان هدایت است. «طبق برخی از روایات حضرت آدم(ع) خانه کعبه را بنا کرد و خود بر گرد آن طواف کرد. بنابراین کعبه اولین معبد جهانی و قدیمی ترین مرکز توحید، و قبله همه پیامبران الهی از حضرت آدم(ع) تا حضرت خاتم(ص) بوده است. لکن به خاطر مصالحی در ابتدای طلوع خورشید اسلام به طور موقت بیت المقدس به عنوان قبله مسلمین قرار می گیرد:

2. آزمایش الهی: با توجه به این که کعبه متعلق به اعراب و مورد احترامشان بود و آن را سرمایه معنوی نژاد خود می دانستند و انتظار داشتند که در آیین اسلام نیز، کعبه به عنوان قبله انتخاب شود و مسلمانان به سوی کعبه نماز بخوانند، نماز خواندن به

سوی بیت المقدس مشکل و برخلاف عادت بود و لذا تعبد و ایمان خاصی را می طلبید و می توانست درجه ایمان و تسلیم اعرابی را که مسلمان می شدند نشان دهد. یعنی در واقع یک امتحان و آزمون برای سنجش مؤمن واقعی از غیر مؤمن بود، قرآن کریم با صراحت این مطلب را بیان می دارد: «وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقَبَيْهِ؛ مَا أَن قِبْلَةَ أَيِّ رَا كَه قِبْلَا بَر أَن بُودِي (بیت المقدس)، تنها برای این قرار دادیم که افرادی که از رسول خدا پیروی می کنند، از آنها که به جاهلیت باز می گردند باز شناخته شوند. در روایتی از امام عسکری(ع) نیز این فلسفه بیان شده است: «مردم مکه هوای قبله شدن کعبه را داشتند و خداوند با قبله قرار دادن بیت المقدس امتحانشان کرد تا معلوم شود چه کسی برخلاف هوای نفس خود، رسول خدا را پیروی می کند.

3. کعبه در آن زمان کانون بت‌های مشرکان بود، در حالی که مهم ترین و اولین پیمان دین اسلام مبارزه با بت پرستی و دعوت به پرستش خدای یگانه بود، لذا به مسلمانان دستور داده شد، موقتاً به سوی بیت المقدس - پایگاه دین توحیدی و معتقدان به توحید- نماز گزارند تا از شائبه هر گونه توجه به بت ها مبرا باشند و به این ترتیب صفوف خود را از مشرکین جدا سازند و روح تسلیم مطلق در برابر فرمان حق و توحید را در وجود خود نهادینه کنند اما هنگامی که به مدینه هجرت کردند و تشکیل حکومت و ملتی دادند و صفوف آنها از دیگران کاملاً مشخص گردید و از امتحان الهی سربلند و پیروز بیرون آمدند دیگر ادامه این وضع ضرورت نداشت، در این هنگام به سوی کعبه قدیمی ترین مرکز توحید و پر سابقه ترن کانون انبیاء باز گشتند.

4. به هر حال حکم قبله قرار گرفتن بیت المقدس از احکام موقتی بود که با تمام شدن مصالح موقتش آن حکم نیز به پایان رسید و لذا پیامبر(ص) انتظار می کشید که فرمان تغییر قبله صادر شد تا این که در نیمه رجب سال دوم هجری دستور تغییر قبله نازل شد: «قَدْ تَرَى تَقْلُبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَلْتَوَلِّ يَتَكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا؛ نگاه های انتظار آمیز تو را به سوی آسمان (برای تغییر قبله) می بینم، اکنون تو را به سوی قبله ای که از آن خشنود باشی باز می گردانیم.» از این آیه استفاده می شود که بیت المقدس قبله موقت مسلمان ها بوده است که پیامبر(ص) انتظار پایان یافتن آن را می کشید.

5. مسدود شدن زبان مخالفان. قرآن کریم یکی از راه های بزرگ تغییر قبله را اتمام حجت بر مخالفین اسلام ذکر می کند: «لَئِلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»؛ یکی از مفسران در توضیح این آیه می فرماید: «اگر قبله تغییر نمی یافت -قطع نظر از مصالح که در تغییر قبله بود و به آن اشاره شد- زبان مخالفان بر روی مسلمانان باز می شد، از یک طرف یهود می گفتند ما در «تورات» خوانده ایم نشانه این پیامبر نماز خواندن به دو قبله است و این علامت در او نیست و از سوی دیگر مشرکان ایراد می کردند که او برای احیای آئین ابراهیم آمده است پس چرا خانه کعبه را که نخستین خانه توحید است فراموش کرده است، در این جا تغییر قبله زبان هر دو را بست.»